

Hörcher Ferenc
igazgató (MTA BTK FI)

Fekete Balázs
tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

Péter László öröksége: a történeti alkotmány rekonstrukciója

Előzetes szerkesztői megjegyzések a Közjogi Szemle tematikus összeállítására

1. Az MTA két különböző kutatóközpontjának kutatócsoportjai (MTA BTK FI Gyakorlati filozófia és eszmetörténeti és MTA TK JTI Interdiszciplináris jogi kutatások csoportja) 2015. április 16-án közösen szerveztek konferenciát Péter László életművéről és a történeti alkotmányról. Ez a fajta, kutatóközpontokon átívelő együttműködés talán szokatlannak tűnhet, azonban a választott téma összetettsége jól magyarázza e döntést. Sem Péter László munkássága, sem a történeti alkotmány problematikája nem szorítható merev diszciplináris határok közé, ezért a különböző (bölcész és jogi) tudásterületek együttműködése megkerülhetetlen.

A történeti alkotmány fogalma már nyelvi formája révén utal arra, hogy egyszerre tartozik a jog és a politikai eszmék történetének beszédrendjébe. Ezért talán némileg meglepő az a törekvés, hogy a történeti alkotmányra vonatkozó történeti elemzéseknek helyt ad egy jogtudományi szemle, mégpedig egy politikai eszmetörténet és egy elméleti érdeklődésű jogász vendégszerkesztésében. A magyar tudományosságban az egyes diszciplínák közötti átjárás mind a mai napig meglehetősen ritka és nehézkes. Am hogy e témával kapcsolatban a történész is tud a jogász számára releváns dolgokat mondani, arra a Londonban élt történész, Péter László életműve lehet példa. Ez indokolja, hogy az alábbi tematikus összeállítás Péter László revizionista történeti munkájához kapcsolódik.

2. Az emigráns történész angol nyelvű tanulmánykötetét (*Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective*, 2012) recenzeálva Deák Ágnes is utalt rá, hogy Péter László különleges helyet foglalt el a huszadik századi magyar történészek tablóján.¹ A nonkomformista törekvéseket megvalósító historikus ugyanis maga is a történelem többszörös áldozata volt. 1929-ben született, így gyermekként élte át a második világháborút, majd ifjúként hazája szovjet megszállását és a kommunista rendszerbe való bekényszerítését. Saját bevallása szerint ez a már érett fejjel átélte sokk volt az a döntő hatás, amely történeti pályájára meghatározó hatással volt.² A történeti fordulat személyes következménye, hogy a kommunisták miatt veszítette el állását, majd 1956-ban

a forradalom bukása után arra kényszerült, hogy elhagyja hazáját. A történész Magyarországot történelmi okokból elhagyva vált a magyar történelem áldozatából annak kutatójává.

Fontos már itt az elején kitérni Péter László szellemiségére, ha tetszik történészi mivoltát is meghatározó társadalom- és politikaképére. A legtöbb róla szóló méltatás³ kitér arra, hogy Péter egyfajta konzervatív beállítottságról tett tanúbizonyságot. Ő maga ezt azonban árnyaltabban mutatja be.⁴ Utal rá, hogy a Rákosi-rendszerben barátai „javíthatatlan reakciósként” tekintettek rá, ám bevallja, hogy tradicionálisan jobboldali tanárával, Macartneyval nagyon sok tekintetben nem értett egyet. Ugyanis Angliában „évekig a Gaitskell-i baloldali eszmék hatása alá kerültem”, írja. Hosszú távon valamifajta klasszikus, korai liberális pozícióhoz állt legközelebb álláspontja, ez vezérelte például akkor, amikor második hazájául Angliát választotta: „a liberális demokráciát kell megtanulni, az angol parlamentarizmust”.⁵

Péter László történeti nézőpontjának különlegességét nemcsak ez az áldozati-megfigyelői, valamint brit–magyar szerepeltettség magyarázza. Ezzel is összefügg azonban az a tény, hogy egyszerre tudott belső és külső nézőpontból tekinteni tárgyára. Magyar tudós maradt, aki a magyar történelmet tanulmányozta, de közben oxfordi diplomás londoni kutatóvá is vált, aki angol nyelven, külföldi olvasóközönség számára elemezte a magyar történelmi hagyományokat. E külső nézőpontja tette lehetővé, hogy bátor kritikával illesse azt a politikai helyzettől függetlenül működő magyar historiográfiai hagyományt, amely a nemzeti-függetlenségi nézőpontot tartotta leginkább elfogadhatónak, s a történésztől azt várta el, hogy a történelem ítélőszéke előtt legyen elődei védőügyvédje.⁶

Nos, Péter László nem ilyen szerepet kívánt betölteni. Régi vágású történész volt, akit idehaza olyan háború előtről itt maradt nagy professzorok tanítottak, mint a filozófus Kornis Gyula vagy a társadalomtörténész Hajnal István,⁷ Oxfordban pedig a politikai filozófus John Plamenatz és a Habsburg-történész C. A. Macartney. A történész külső befolyásokra nem tekintő, csak a történeti igazságot kereső szakmai igényességét e hagyományból merítette, ahogy Deák Ágnessel folytatott

beszélgetésében meg is fogalmazta: „Macartneytól tanultam meg, hogy egy integritását megőrző történész hogyan viselkedik”. Péter László azonban abban is megelőzte itthon maradt pályatársai jó részét, hogy már idejekorán – valószínűleg oxfordi tanulmányai eredményeképp – felismerte, hogy a történész a nyelvvel fejezi ki magát, így mestersége fontos része a nyelvi jelenségek, elsősorban a fogalomhasználat történeti elemzése.⁸ A történész legfőbb feladatának a vizsgált korszak politikai-alkotmányos terminológiájának vizsgálatát tekintette, úgy vélte ugyanis, hogy a történész pusztán saját szókinésére támaszkodva nem tudja leírni egy másik korszak másfajta gondolkodásmódját. Persze jókora kihívást jelent, hogy a történést magát is is nyelve határozza meg, s ha ő nem válik képessé saját nyelvi határainak átlépésére, akkor menthetetlenül arra ítéli magát, hogy külsődleges-felületes nézeteket formáljon tárgyairól, nem lesz képes ugyanis a leírt korszak belsőleg megértésére. A vizsgált korszak fogalomtörténeti rekonstrukciója azonban nem zárhatja ki a kritikai nézőpontot sem: a történésznek ennyiben mégiscsak élnie kell a kései utód helyzeti előnyével, hogy a történeti változások átfogó rekonstrukciójából képes legyen történeti következtetéseket is levonni.

Péter László érdeklődésének középpontjában a történeti alkotmány állt. Ezzel az érdeklődéssel eleve kilógott kora átlagából, mely a politika- és társadalomtörténet iránt érdeklődött elsősorban. Őt viszont, mint Deák Ágnesnek adott fontos önéletrajzi visszaemlékezésében mondja, elsősorban „a politikai intézmények, mentalitás, és különösen a XIX. századi magyar állam története” érdekelte.⁹ Az is fontos azonban, hogy a politikai filozófus Plamenatz volt egyik mestere, s évtizedeken át tanította az európai politikai eszmék történetét. Olyan alkotmánytörténetet művelt tehát, amelynek középpontjában a fogalomelemzés, a mentalitás feltárása és az alkotmányos-politikai eszmék történeti fejlődésének vizsgálata állt. Az utókor számára kifejezetten meglepő, hogy törekvéseivel Péter László mennyire közel került a jogtudományban hangsúlyosan csak az elmúlt két évtizedben megjelenő ún. kulturális megközelítésekhez, amelyek szakítanak a jog hagyományos, formalista szemléletével, és a jogszabályokat a sokféleképpen megközelíthető kulturális környezetbe ágyazva vizsgálják.¹⁰

3. Miben áll tehát Péter László alkotmányos-történeti kutatásainak eredménye, milyen örökséget hagyott ránk? Bár kétségtelenül hatott rá az első világháború előtti korszak államtani irodalma, valójában épp ezen időszak történeti szemléletét kívánja meghaladni, amikor elutasítja azt a felfogást, hogy „az alkotmány állandó és alig változó tételeknek az összességéből áll”, s hogy a kérdés csak az lenne, ebből az egyes politikai korszakokban mi érvényesülhetett.

Szerinte is van ugyan egyfajta állandóság a magyar alkotmányos gondolkodásban, ám ez jórészt szokásjogi természetű, s alapvetően a korona (értsd az uralkodó)

és az ország (értsd a nemesi nemzet) kettőségében ragadható meg. Ám a XIX. század azért válhatott olyan fontossá kutatásai számára, mert úgy találta, hogy „az 1830-as évektől kezdve időről időre új eljárások és fogalmak alakították azokat a szokásszerű mechanizmusokat és történéseket, amelyeken keresztül az intézmények működtek”.¹¹ Nyilvánvalóan kiemelkedett ebben az átalakulásban 1848, főként az áprilisi törvényekkel, és 1867, amit Péter emlékezetesen nem volt hajlandó *Compromise*-ként, csak *Settlement*-ként emlegetni. 1848 csak egy lépcső a korona és az ország viszonyát alakító fejlődés során, amelyet nem megtagad, hanem betetőz 1867, amely nemcsak az ország hagyományos jogainak egy részét tudja megerősíteni, hanem az országot a korona jogainak egy részében társdöntéshozóvá is átminősíti. Vagyis a XIX. századot is csak akkor tudjuk történetileg helyesen érteni, ha a végig uralkodó közjogi vitát, és az alkotmányos reformtörekvéseket sem egyszerűen a XIX. században általánosan használt nemzeti szuverenitás, és főként nem a polgári forradalom fogalmai által kijelölt nézőpontból próbáljuk értelmezni, hanem megértjük, hogy a magyar politikai elit az első világháború kitöréséig a koronaország dichotómia kontextusában gondolkodott, s országon a nemesi előjogokkal bírók által irányított diétát értette.¹²

Ez a belátás vezethet el Péter László életművében annak kritikai elemzéséig, hogy miért nem tudnak kiteljesedni nálunk az állampolgárnak az állammal szemben érvényesíthető jogai, s hogy mit jelent a „jog autokratikus elve” a magyar politikai gondolkodásban. Mivel az országgyűlés a hosszú XIX. század alatt végig sok mindent megőrzött a diéta eredeti koncepciójából, ezért tulajdonképpen mint „a földbirtokos nemesség parlamentáris oligarchiája” működött.¹³ Vagyis a kormányzat ugyan alkotmányos, de nem „parlamentáris”, s ez teszi lehetővé azt a rendeleti típusú kormányzást, amely a dualizmus korát meghatározza. A fogalmat Gyáni Gábor Péter Lászlót idézve a következőképp összegzi: „amíg Nyugaton a polgári jogok érvényesítése terén, ott „ahol a jog »hallgatott«, az állampolgár szabad maradt. . . [addig nálunk, vagyis a Rajnától keletre – Gy. G.] ahol a jog hallgatott, azaz nem védte egyértelműen az egyént és a társadalmi csoportot, az állami hatóság maradt »szabad«” (357.). Az ún. *praesumptio juris* (megdönthető jogvédelem) eszerint Nyugaton az egyén, nálunk viszont az állam oldalán állt, ráadásul az egyént e helyzetben megillető minél teljesebb jogvédelem megvalósítására hivatott. Jogállam (*Rechtsstaat*) sem épült ki idehaza megfelelő mélységben. Ez tehát az autokratikus jogelv lényege.”¹⁴

Jól érzékelhető, hogy Péter László a nyugati társadalmak (elsősorban a brit jog) fejlődésének idealizálásából von ki egy olyan elvont standardot, amihez képest meg tudja mutatni a magyar alkotmányosság fogyatékoságát, ami az egyéni jogvédelem kérdését illeti.¹⁵ Kritikája, amely sokszor igen határozott, most is árnyalt. Hangsúlyozza, hogy „a magyar alkotmány a múlt századi nyugat-európai alkotmányokhoz képest hiányos maradt és

kevés biztosítékot nyújtott”, főként ha figyelembe vesszük azt a rendeleti kormányzást, amit ő egyszerűen „miniszteriális despotizmusként”, „omnipotenciaként” bélyegez meg.¹⁶ Azt sem habozik azonban kijelenteni, hogy „a magyar államapparátus mindent összevéve egy jogrenden alapuló államapparátus maradt”.¹⁷ Továbbá azt is hozzáfűzi, hogy ez „az ősdinak tűnő alkotmány rendkívül hatékony módon volt képes az autokrata uralkodói hatalommal szemben fellépni”.¹⁸

Péter Lászlónak a magyar történeti alkotmányra vonatkozó alapos elemzése nyilván nem hibátlanok, és természetesen vitathatóak. Am szerkesztőként az a reményünk, hogy az örökségével való szembenézés jegyében készült alábbi tanulmányok hasznosak lehetnek nem pusztán az alkotmányos tradíciók iránt érdeklődő történészek újabb generációi számára, hanem azoknak az alkotmány- és közjogi érdeklődésű jogászoknak is, akik legalábbis megfontolandónak tartják Péter László intését, mely szerint a magyar alkotmányos hagyomány csakugyan egyedülálló, fogyatékoságai ellenére is figyelemre méltó, és elfogadják azt a kiindulópontját, hogy e hagyományos diskurzus elemzése a mai alkotmányos dilemmák, nézetkülönbségek értelmezése szempontjából sem mellékes. Különösen élesen vetődnek fel az előbbieknél napjainkban, mivel a 2011-ben elfogadott Alaptörvény deklarálta kapcsolódni kíván a történeti alkotmány vívmányaihoz, azokat értelmezési segédletnek minősítve.¹⁹

4. A Közjogi Szemle következő számaiban reményeink szerint alkalmanként két-három – az áprilisi konferencia és előkészítés alatt álló őszi folytatása előadásain alapuló – tanulmányt kívánunk megjelentetni. Amellett, hogy úgy véljük, ezek az írások értékes hozzájárulást jelentenek a Péter László életművéről és a történelmi alkotmányról szükségesnek látszó diskurzushoz, egyúttal az is célunk, hogy a jogász olvasóközönség figyelmét ráirányítsuk a történészek újabb, a jogtudomány számára is fontos eredményeire. Véleményünk szerint mai alkotmányos gondolkodásunk nemcsak gondolatgazdag és aprólékosan megírt, tisztán jogtörténeti ihletettséggű művekből meríthet, hanem ugyanígy profitálhat Péter László és a kortárs történészek fogalom- és mentalitás-történeti módszertanának és stílusának ismeretéből is. Fontos lenne, hogy Péter László és a történeti alkotmány általa ihletett rekonstrukciói a magyar történelemtudomány mellett a jogtudományban is otthonra találjanak és így nyerje el a Péter László által kezdeményezett diskurzus azt a helyet, amit valójában megérdemel a magyar tudományos közéletben.

Jegyzetek

- 1 Deák Ágnes: „... tények aligha formálják a történelmet – de eszmék igen.” *Aetas* 2013. 4. sz. 203–206. o., 203. o.
- 2 „Hát én bevallom, hogy az élmény, ami engem nagyon sok tekintetben befolyásolt, az a rendkívül könnyű, simán lezajlott kommunista hatalomátvétel volt, amit mint egyetemi hallgató éltem át 1947 és 1949 között.” Deák Ágnes: „Én magát az államot tartottam mindig a főszereplőnek” (Beszélgetés Péter László történésszel). *Aetas* 1992. 4. sz. 115–124. o.
- 3 L. pl. Gyáni Gábor nekrológiát, Gyáni Gábor: Péter László 1929–2008. *Holmi* 2008. 7. sz. 983–987. o. Gyáni Gábor Péter Lászlóra vonatkozó átfogó elemzését és bizonyos fokú kritikáját is l. Gyáni Gábor: A magyar Sonderweg története (Péter László: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és a kelet-európai történelemből). *Holmi* 2001. 11. sz. 1547–1553. o.
- 4 Érzékletes és árnyalt Lojkó Miklós jellemzése, aki szerint jelleme „politically conservative and yet curiously rebellious”. Miklós Lojkó: Editorial Preface. In: Péter László: Hungary’s Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic traditions in a European Perspective (ed. by Miklós Lojkó). Brill, Leiden-Boston 2012. xiii–xix. o., xiv. o.
- 5 Deák: „Én magát...” 116. o.
- 6 Egyik írásában Péter László Szabad Györgyöt és Hanák Pétert nevesíti, mint azt a két történészt, akiket ugyan nagyra becsült és emberileg is tisztelt, de akiknek történetiszemléletével szemben állt. A magyar historiográfia szempontjából az is fontos, hogy a fiatalabb, a rendszerváltás idején indult történészek, mint Gyáni Gábor vagy Deák Ágnes viszont nem voltak restek tanulni Péter Lászlótól.
- 7 „Hajnal hatása azért volt fontos számomra, mert egy olyan társadalomtörténeti szemlélethez adott kiindulópontokat, amely szemben állt a marxizmussal.” Deák: „Én magát...” 115. o.
- 8 „A filozófus A. J. Ayer könyveit olvasva felfedeztem például, hogy milyen fontos a nyelv. Weldon és Ernest Barker munkáiból megtanultam, hogy a nyelvhasználatban beálló változások hatalmas szerepet játszanak a fogalmak, intézmények és magatartásformák változásában.” Deák: „Én magát...” 116. o.
- 9 Deák: „Én magát...” 115. o. A leírást később így pontosítja: „engem elsősorban nem a jogtörténet érdekel a szó szűk értelmében, hanem a politikai intézményeknek a története és az, hogy a különböző intézményekkel összefüggő konvenciók, mentalitás, eszmék hogyan befolyásolják magukat a politikai folyamatokat.” 119. o.
- 10 Áttekintésként l. Mathias Siems: *Comparative Law*. Cambridge University Press, Cambridge 2014.
- 11 Deák: „Én magát...” 120. o.
- 12 Ilyen értelemben hangsúlyozza Péter László, hogy nem annyira a felvilágosodás államtani koncepciója áll a XIX. századi viták háttérében, mint inkább a középkorból származó, a XVII. században megszilárdult, de továbbra is szokásjogi alapon álló magyar történeti alkotmányos diskurzus.
- 13 Deák: „... tények aligha...” 205. o.
- 14 Gyáni: *A magyar Sonderweg...* 1550. o.
- 15 A jogállamiság fogalomtörténetéről l. Péteri Zoltán: *Jogállamiság és alkotmány: eszméletörténeti kérdések*. Állam- és Jogtudomány 1994. 3–4. sz. 213–268. o.
- 16 Deák: „Én magát...” 122. o.
- 17 Deák: „Én magát...” 123. o. Igaz, azt is mindjárt hozzáfűzi: „az európai fejlődésnek a legeslegszerűen csücsörgött”.
- 18 Deák: „Én magát...” 122. o.
- 19 Alaptörvény R) cikk (3) bek.